

РЭЦЭНЗІ

ГРУНТОЎНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ (М.А. Даніловіч. Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова: Манаграфія. – Гродна: ГрДУ, 2003. – 272 с.)

Манаграфія М.А. Даніловіча прысвечана актуальнай тэме. Яе актуальнасць вызначаецца тым, што ў беларускім мовазнаўстве вывучэнню дыялектнай фразеалогіі ўдзялялася недастатковая ўвага. Зусім не даследаваліся праблемы межы, складу, тыпаў дыялектнай фразеалогіі, былі вельмі сціплыя напрацоўкі пра кампанентную структуру фразеалагізмаў. Вырашэнне праблем, прадвызначаных тэмай манаграфіі, мае важнае значэнне для развіцця беларускай дыялекталогіі, станаўлення такога яе раздзела, як фразеалогія, адкрывае новыя магчымасці для вызначэння міждыялектных і дыялектна-літаратурных сувязей на фразеалагічным узроўні, для сінхранічнага і дыяхранічнага даследавання ўсёй беларускай нацыянальнай фразеалогіі.

У манаграфіі грунтоўна асэнсоўваецца катэгорыя «дыялектная фразеалогія», пераканальна даказваецца неактуальнасць на сучасным этапе развіцця мовазнаўчай навукі традыцыйнага неакрэсленага тэрміна «народная фразеалогія». Прытрымліваючыся дыферэнцыйнага падыходу пры вызначэнні моўных адзінак як дыялектных, аўтар даследавання слушна паказвае неідэнтычнасць паняццяў «фразаеалогія дыялектнай мовы» і «дыялектная фразеалогія». Акрэсліваюцца межы дыялектнай фразеалогіі, яе месца ў складзе дыялектнай і ўсёй нацыянальнай мовы.

Упершыню ў беларускім мовазнаўстве дадзена тыпалагічная характарыстыка дыялектных фразеалагізмаў з улікам іх геаграфічнага пашырэння і адносін да фразеалогіі літаратурнай мовы. Гэта дазволіла прааналізаваць дыялектную фразеалогію як цэласную сістэму з усёй яе разнастайнасцю і тыпалагічнай разгалінаванасцю. Створаны тэрміналагічныя найменні, якія ўдала ўпісваюцца ў агульную сістэму тэрміналагічных назваў дыялектызмаў розных моўных узроўняў (параўн., напрыклад: лексічна-фразаеалагічныя, лексічна-словаўтваральныя, уласналексічныя і фразеалагічна-фанетычныя, фразеалагічна-словаўтваральныя, уласнафразаеалагічныя дыялектызмы).

На багатым фактычным матэрыяле з гаворак усёй беларускамоўнай тэрыторыі даецца падрабязны аналіз розных тыпаў дыялектнай фразеалогіі. Глыбокае пранікненне ў сутнасць варыянтных адносін дазволіла аўтару даць вычарпальную характарыстыку фразеалагічных дыялектызмаў, якія з'явіліся вынікам фармальнай мадыфікацыі адпаведных агульнанародных. Важна, што пры апісанні фразеалагічных дыялектызмаў не толькі звяртаецца ўвага на іх асаблівасці і спецыфіку, але і высвятляюцца прычыны і шляхі іх фармавання. Устаноўлены такія асноўныя фактары існавання дыялектна-літаратурных фармальных фразеалагічных адрозненняў, як функцыянаванне ў гаворках адметнай дыялектнай нормы, рэалізацыя асобных элементаў агульнанароднай парадэгмы толькі на рэгіянальным узроўні, уплыў іншамоўных сістэм, тэндэнцыя да ўдасканалення знешняй формы фразеалагізма праз яе скарачэнне, неабходнасць узмацніць экспрэсію шляхам разгортвання ці абнаўлення кампанентнага складу фразеалагізма, працэсы архаізацыі, кантамінацыі і інш.

Упершыню ў беларускім мовазнаўстве апісваюцца з'явы семантычнай дэрывацыі ў сферы дыялектнай фразеалогіі. Выяўляецца сістэма фразеалагічна-семантычных дыялектызмаў, узнікненне якіх звязана як з агульнымі працэсамі полісемантызацыі і аманімізацыі, так і з чыста дыялектнымі спосабамі развіцця фразеалагічнага значэння.

Асаблівая ўвага надаецца ўласнафразеалагічным дыялектызмам. І гэта апраўдана. Яны яшчэ не былі прадметам сістэмнага навуковага даследавання і, апрача таго, утвараюць самы шматлікі тып дыялектнай фразеалогіі, з'яўляюцца арыгінальнымі адзінкамі з непаўторнай унутранай формай і своеасаблівым кампанентным складам, выступаюць каштоўным рэзервам фразеалогіі літаратурнай мовы. Для сістэматызацыі гэтага фразеалагічнага матэрыялу аўтар выкарыстаў невядомыя раней класіфікацыйныя падыходы. Падзел уласнафразеалагічных дыялектызмаў на эквівалентныя і безэквівалентныя дае выразнае ўяўленне пра адносіны іх да літаратурнай фразеалогіі, паказвае іх месца ў агульнай фразеалагічнай сістэме беларускай мовы.

Пры разглядзе эквівалентных дыялектызмаў раскрываюцца прычыны колькаснага і якаснага развіцця дыялектнай фразеалогіі, робяцца важныя вывады аб вялікай фразеаўтваральнай актыўнасці сучасных беларускіх гаворак, аб тым, што з такіх двух супрацьлеглых працэсаў, як архаізацыя і ўтварэнне новых фразеалагізмаў, другі значна пераважае над першым.

М.А. Даніловіч выявіў самабытны пласт безэквівалентных фразеалагізмаў, для якіх у літаратурнай мове не знойдзены семантычныя адпаведнікі і якія яскрава сведчаць пра адметнасць дыялектнай фразеалогіі. На аснове адпаведных крытэрыяў аўтар класіфікуе іх, падзяляе на суб'ектныя і аб'ектныя і далей – на больш дробныя групы і падгрупы. Разглядаецца антрапацэнтрычная, сельска-гаспадарчая, метэаралагічная, прадметна-бытавая і іншая безэквівалентная фразеалогія, раскрываюцца яе вытокі, паказваецца інфармацыйная і культурна-эстэтычная каштоўнасць.

Спецыфіка дыялектнай фразеалогіі выяўляецца найперш у яе знешняй структуры. Вывучэнне фразеалагічных дыялектызмаў – гэта пераважна аналіз іх формы. Лагічным працягам такога аналізу з'яўляецца другая глава манаграфіі, у якой знешняя форма дыялектнага фразеалагізма разглядаецца ўжо не праз параўнанне з літаратурнымі адпаведнікамі, а непасрэдна з боку яго лексічнага складу.

Гэта першае ў беларускай лінгвістыцы цэласнае даследаванне лексічнай структуры фразеалагізмаў. Яно вырашае важныя праблемы фармавання дыялектнай фразеалогіі на базе лексікі народных гаворак. Аналіз багатага фактычнага матэрыялу і яго статыстычная апрацоўка дазволілі аўтару прыйсці да высновы, што абсалютная большасць (прыкладна 80%) дыялектных фразеалагізмаў складаецца цалкам з агульнанародных слоў. Гэты вывад абвяргае памылковае сцвярджанне некаторых лінгвістаў, быццам абавязковай прыметай дыялектнага фразеалагізма павінна быць наяўнасць у яго складзе хаця б аднаго лексічнага дыялектызма.

М.А. Даніловіч выяўляе неаднолькавы фразеаўтваральны патэнцыял тэматычных аб'яднанняў лексікі, устаноўлівае залежнасць фразеаўтваральнай актыўнасці слова ад месца яго ў лексічна-семантычнай групе, ад характару яго семантычнай структуры, частотнасці ў маўленні і інш.

Асаблівая ўвага ў манаграфіі надаецца фразеалагічным кампанентам, якія на ўзроўні слоў з'яўляюцца адзінкамі абмежаванага выкарыстання. І гэта цалкам апраўдана, бо такія кампаненты, хоць і сустракаюцца толькі ў 20% дыялектных фразеалагізмаў, але выконваюць выключна важную ролю ў стварэнні рэгіянальнай адметнасці, ідыяматычнасці выразаў.

Паказана цесная сувязь фразеалогіі з лексічнай сістэмай гаворак, арэальная залежнасць фразеалагізма ад тэрытарыяльнай абмежаванасці лексічнага дыялектызма, што выступае ў якасці фразеалагічнага кампанента.

Вырашаны раней не разгляданыя даследчыкамі праблемы іншамойнага ўплыву на лексічную структуру фразеалагізмаў. На прыкладзе кантактавання беларускай мовы з польскай, рускай, балтыйскімі паказаны рэальныя магчымасці выкарыстання гаворкамі запазычанага матэрыялу для ўзбагачэння ўласных фразеалагічных рэсурсаў.

Каштоўнымі для навукі з'яўляюцца вывады аб своеасаблівым рэагаванні фразеалагізмаў на дыяхранічныя змяненні ў лексіцы, аб тым, што пры архаізацыі лексічнага складу фразеалагізмы праяўляюць незвычайную «жывучасць»: абнавіўшы сваю знешнюю форму ці захавалішы ўстарэлы кампанент, працягваюць актыўна ўжывацца.

Аўтар упершыню ў беларускім мовазнаўстве выявіў аказіянальныя сродкі – кампаненты, прызначаныя спецыяльна для ўтварэння фразеалагізмаў. Сістэматызацыя, вывучэнне прыроды, фразеаўтваральнай ролі гэтых унікальных адзінак – неаспрэчны ўклад у развіццё фразеалагічнай навукі.

З неаслабнай цікавасцю чытаецца раздзел манаграфіі пра фразеалагізмы з анамастычным кампанентам. Тут уведзены ў навуковы ўжытак фактычны матэрыял, скрупулёзна сабраны аўтарам са шматлікіх крыніц. Раскрываюцца механізмы развіцця фразеалагізмаў з тапанімічным і антрапанімічным кампанентам, паказваецца складанае ўзаемадзеянне экстра- і інтралінгвістычных фактараў утварэння фразеалагізмаў.

Праца М.А. Даніловіча – наватарскае даследаванне. Яна вызначаецца навізнай праблемы і яе кваліфікаваным вырашэннем. Акрамя таго, у манаграфіі вырашаюцца шматлікія належным чынам не распрацаваныя мовазнаўцамі або спрэчныя пытанні, што маюць пэўнае дачыненне да вырашэння асноўных задач, напрыклад такія, як: статус памяншальна-ацэначных форм, сінтаксічная варыянтнасць фразеалагізмаў, факультатыўнасць іх кампанентаў, упарадкаванне тэрміналагічных назваў відаў лексічных дыялектызмаў, этымалагічныя звесткі пра фразеалагізмы.

Паспяховаму вырашэнню пастаўленых у манаграфіі задач спрыяла канструктыўная метадыка даследавання, выпрацаваная ў адпаведнасці са спецыфікай матэрыялу. Выкарыстанне агульналінгвістычных і ўласна фразеалагічных метадаў і прыёмаў дазволіла правесці навуковае даследаванне на высокім узроўні, прыйсці да аргументаваных і аб'ектыўных высноў. Абгрунтаванасць, дакладнасць палажэнняў, вывадаў і рэкамендацый пацвярджаецца багатым фактычным матэрыялам (прааналізавана больш за 10 тысяч фразеалагізмаў), а таксама канкрэтнымі статыстычнымі паказчыкамі.

Манаграфія М.А. Даніловіча – вынік яго амаль дваццацігадовай карпатлівай даследчыцкай працы. Яскравае сведчанне таму – шматлікія навуковыя публікацыі, сярод якіх навучальныя і метадычныя дапаможнікі, слоўнікі, артыкулы, змешчаныя ў аўтарытэтных навуковых выданнях Беларусі і за мяжой, матэрыялы і тэзісы навуковых канферэнцый.

Вылучаныя главы, раздзелы, рубрыкацыя структурных частак з'яўляюцца цалкам абгрунтаванымі і вынікаюць з задач даследавання. Манаграфія напісана добрай мовай, сцісла, без злоўжывання тэрміналагіяй.

Высока ацэньваючы манаграфічнае даследаванне, зробім асобныя заўвагі, выкажам пажаданні і парады.

1. Кампаненты фразеалагізма нельга разглядаць у якасці членаў сказа. Нягледзячы на гэта, у манаграфіі на с. 49 пры аналізе фразеалагізма (памога)

як кашаль хваробе гаворыцца, што ў ім «выказнік апушчаны, бо ён агульны з выказнікам галоўнай часткі «паможа»; кампанент «кашаль» кваліфікуецца як дзейнік, «хваробе» – як даданы член адсутнага выказніка «паможа».

2. Манаграфія прысвечана дыялектным фразеалагізмам. Аднак на с. 224 аналізуецца фразеалагізм *пайсці да Абрама на піва 'памерці'*, які фіксуецца і слоўнікамі літаратурнай мовы.

3. Часам неаднастайна пашпартызуюцца ілюстрацыйныя сказы. Так, на с. 78-79 пасля адных прыкладаў-сказаў назва вёскі і раёна, дзе запісаны матэрыял, заключаецца ў дужкі, пасля іншых даецца без дужак: *Такіх сьвет ні бачыў і людзі ні чулі*. Балотца Навагр. (ЗНФ); *Зусім недаростак, як стане на палена дык жабе па калена* (Міратычы Карэл.).

Адзначаныя недахопы маюць непрынцыповы, прыватны характар і ніколькі не зніжаюць навуковы ўзровень грунтоўнага даследавання.

У манаграфіі М.А. Даніловіча «Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова» вырашаецца буйная навуковая праблема тыпалогіі і лексічнага складу беларускай дыялектнай фразеалогіі.

Вынікі манаграфічнага даследавання з'яўляюцца тэарэтычнай асновай таго не распрацаванага раней раздзела беларускай дыялекталогіі, як фразеалогія дыялектнай мовы. Яны ў значнай ступені ліквідуюць дыспрапорцыю ў развіцці беларускай літаратурнай і дыялектнай фразеалогій, з якіх другая прыкметна адставала ад першай, маюць значную каштоўнасць для распрацоўкі беларускай фразеалагічнай навукі ў цэлым, вырашаюць важныя праблемы міжзроўневых лексічна-фразеалагічных сувязей і адносін. Асноўныя палажэнні і вывады манаграфіі, а таксама сістэматызаваны і прааналізаваны вялікі фактычны матэрыял могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і навучальных дапаможніках па беларускай фразеалогіі, лексікалогіі і дыялекталогіі, пры падрыхтоўцы фразеалагічных слоўнікаў розных тыпаў: абласных (тлумачальнага, зводнага, ідыяграфічнага, гістарычнага, этымалагічнага), слоўніка літаратурнай фразеалогіі і інш. Распрацаваную методыку даследавання можна з поспехам выкарыстаць пры вывучэнні дыялектнай фразеалогіі іншых моў.

У манаграфіі, разлічанай на навуковых супрацоўнікаў, аспірантаў і выкладчыкаў ВНУ, шмат цікавага і карыснага для сябе знойдуць таксама студэнты філалагічных факультэтаў і настаўнікі беларускай мовы і літаратуры.

В.І. РАГАЎЦОЎ,

доктар філалагічных навук, прафесар,
чл.-кар. БелАА